

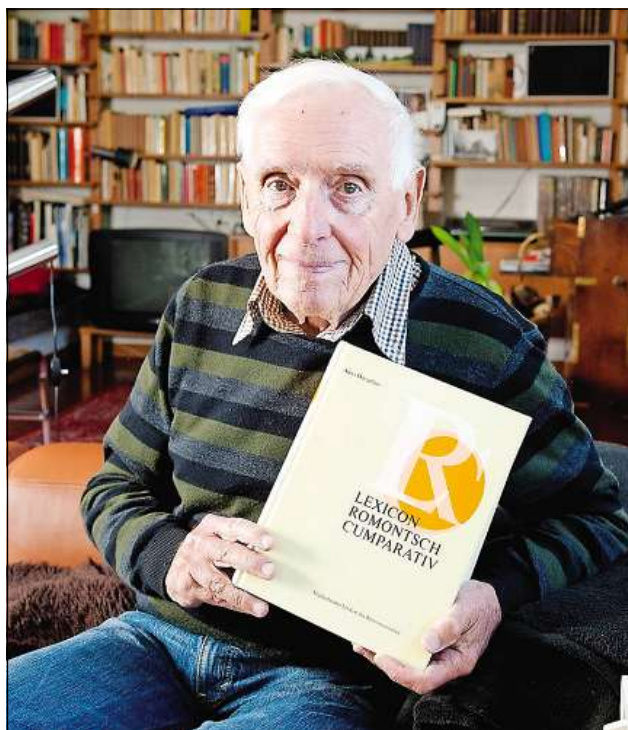
Relasch linguistic dals Romans

In vocabulari per gronda part latin

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

«Nies romontsch ei d'origin
In'enfiarla dil latin,
E vos essas cheu vischins,
Per amur dils vegls Latins,
Che han schau als descendents
Cul lungatz lur bains schaschents.»

Uschia punctuescha Giacun Hasper Muoth (1844–1906) la derivanza latina dal rumantsch (1). Quai aveva gia fatg Conradin Flugi d'Aspermont (1787–1874): «Rumauntsch vain da 'Roma'.» Lez fascheva endament: «El [Il rumauntsch] renda facil il seri stüdger/dad oters linguachs cha ün vuol s'proprier» (2). «Seri stüdger dad oters linguachs»: Quai han fatg generaziuns da reoromanists cumparegliand lur lingua neolatina cun autras. Quai ha fatg Alexi Decurtins en ses «Lexicon cumparativ romontsch» cun chavazzins sursilvans; lez inditgescha mintgamai las variantas en tschels idioms (3). La Quotidiana dals 11 da favrer 2015 ha rapportà davart il manual lexicologic da Ricarda Liver e da sia stratificaziun dals plects rumantschs tenor lur derivanza (4). L'autura punctuescha: «Ils elements latins fan ora la part per bler la pli gronda dal vocabulari rumantsch (...). Quai ch'ans interessa dapli è la part da quels elements che ha survivì mo en rumantsch, ubain en rumantsch ed en dialects alpins limitrofs (...). Ins sto plitost sminar che la Rezia haja fatg in'atgna tscherna d'elements latins pervi da sia istorgia speziala» (p. 50). I suonda ina survista da l'emprima glista correspundenta da Liver (pp. 73–74), cumplettada da renviaments al «Lexicon cumparativ» da Decurtins. Per infurmar davart il diever dals

Il Lexicon cumparativ d'Alexi Decurtins è in instrument excellent per cumparegliar idioms e linguas.

FOTO O.ITEM

pleds numnads renviesch'ins er a la fraseologia da l'ovra didactica «Dicziunari Explorer Rumantsch» (5); sia equipa da redacziun scriva: «La gronda part dals chavazzins vegnan (...) preschentads en ina frasa d'exempel per mussar en tge connex ch'in pled po vegnir duvrà en il mintgadi» (p. 5). Ils chavazzins da la part «Rumantsch – Deutsch» (pp. 543–1128) èn per rumantsch grischun.

Plects da l'antica classica survivan per rumantsch

– «Ils Romans da l'antica numnavan «calendae» u «calanda» l'emprim di dal mais. Da-

londer il chavazzin sursilvan da Decurtins «calonda» (...) savens plural: 'Las calondas', l'emprim di dal mais; 'las calondas' munta, savens en il plural, ils emprims 5–6 dis dal mais (...). En colliaziun cun ils nums dals mais mars, avrigl e matg» (pp. 138–139, chavazzin «calonda»). «Explorer» menziuna mo la festa «Chalandamarz» u «Calonda mars» per puter e sursilvan (p. 842, chavazzin «mars»).

– «Cudesch» (Liver, p. 73) deriva dal latin «codex, -icis», ma «la conservaziun da -d-mussa in'influenza dal linguatg da la baselgia u dal dretg». Tar Decurtins (p. 237, chavazzin «cudisch») stat la furma engiadina-

sa cun in minim sbagli da stampa: Correct fess «cudesch». «Explorer» menziuna plis dievers dal pled, per exempel «discurrer sco in cudesch» (p. 657).

– Decurtins declera «mellen» (p. 675, sutsilvan «melen») cun il latin «melinus» («colur da cudogn»), ma Liver punctuescha ch'ìls romanists Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907) e Wilhelm Meyer-Lübke (1861–1936) hajan declerà lez pled rumantsch cun il latin «mel» (d'avieuls). «Explorer» dat duas expressiuns: «Il mellen viv» ed «il mellen d'ov» (p. 850).

– Il pled sursilvan «patertgar» e sias variantas dal Grischun central derivan «dal latin 'pertractare' che muntava (...) era 'reflectar (manidlamain)' ed 'examinar, perscrutar'» (Liver, p. 73; v. Decurtins, p. 792). «Explorer» dat ina ritga fraseologia, p. ex.: «Tge patratgas?» – «Dar da patratgar» – «Patratgar da far insatge» – «Has ti patratgà vid las consequenzas?» (p. 902).

– «En l'entir Grischun rumantsch vivan ils successurs dal latin 'salire' (Surselva 'siglir', Sutselva ed Engiadina 'saglir', Surmeir 'sagleir') cun il senn oriund» (Liver, p. 74; v. Decurtins, p. 1071). «Explorer» dat dus exempels: «Ella è siglida en l'aua» e «Siglir cun la suga».

– Dal latin «sequenter» derivan «suenten» per sursilvan e «suainter» per sutsilvan (Decurtins, p. 1155; Liver, p. 74). «Explorer» dat ina ritga fraseologia (pp. 1046–1047, chavazzin «suenten»), p. ex.: «Suenten san ins adina dapli» – «Suenten avair legì il mesadi, m'ha el telefonà» – «In suenter l'auter». – «Zenn» (Decurtins, pp. 1332–1333; Liver, p. 74; «Explorer», p. 1126, chavazzin «zain») cun sias variantas (<signum) è in da quels plects dal linguatg ecclesiastic che dif-

ferenzieschan la Rezia neolatina da l'Italia dal nord; il piemuntais ha «ciòca» ed il talian «campana».

Cumparegliar linguas ed idioms

La glista surmenziunada cumpiglia set plects neolatins: trais substantivs, in adjectiv, dus verbs ed ina preposiziun u adverb. I sa tracta mo d'ina part ordvart pitschna dal stgazi da plects ch'il rumantsch sco lingua moderna ha erà dal latin introducì en Rezia avant passa duamilli onns. Ils exempels dal «Dicziunari Explorer Rumantsch» dattan perditga d'in linguatg viv; quai vala era sch'i vegnan translats en in u l'auter dals tschintg idioms. Cumparegliar linguas d'ina medema famiglia stimulescha da las emprendre; oz, en noss temp da globalisaziun, turn'ins puspè tar las genialas enconuschientschas dal romanist Jules Ronjat (1864–1925) davart la plurilinguitad. Quai è in avantatg sch'ins sa plis idioms rumantschs e pliras linguas neolatinas.

1. «Il cumin d'Ursera», v. 1234–1235 e 1257–1260. Text en: Leo Tuor (ed.), Giacun Hasper Muoth, Poesias 1. Cuira (Octopus, ISBN 3-279-00530-2) 1997, pp.160–161.

2. «Als Rumauntschs ladins», en: Peider Lansel (ed.), Musa rumantscha. Cuira (Lia Rumantscha) 1950, p. 61.

3. Alexi Decurtins, Lexicon romontsch cumparativ sursilvan-tudestg. Cuira (Societad Retoromantscha, ISBN 978-3-908037-02-6) 2012.

4. Ricarda Liver, Der Wortschatz des Bündnerromanischen. Elemente zu einer rätoromanischen Lexikologie. Tübinga (Narr Francke Actentempo Verlag, ISBN 978-3-7720-8468-3) 2012.

5. Lia Rumantscha (ed.), Dicziunari Explorer Rumantsch. Cuira (Meds d'instrucziun dal Grischun, www.av.s.gr.ch, ISBN 973-3-905824-47-6) 2012.